

RECENZIE

NODL, Martin. *STŘEDOVĚK V NÁS*. Praha : Argo, 2015, 311 s. ISBN 9788025715765.

Pri vyslovení slova stredovek sa u mnohých ľudí sa vynorí obraz temnoty, násilia, špiny a neschopnosti prijať niečo nové, strnulosť až nehybnosť a neustále zotrúvanie na starých predstavách. Uvedený stereotyp nazerania na stredovek ako na obdobie temna má počiatky v renesancii a v súčasnosti je naďalej podporovaný mnohými filmami i výrokmi niektorých osobností. Populárna asociácia však odborníkov na stredovek zarmucuje a niekedy až irituje. Pritom existuje široký výber kníh venovaných spomínanej ére, ktoré ju podávajú z iného uhla pohľadu. Spomeňme Jacqua Le Goffa, jedného z najznámejších historikov, ktorý koncipoval a čitateľom ponúkal iný obraz stredoveku a jednu z najúžasnejších kníh o zrode Európy v ranom stredoveku priniesol britský historik Christopher Dawson *Zrození Evropy*. Stredovek je fascinujúci tým, že dokázal prepojiť niekoľko úplne rozdielnych svetov: starý svet antiky, novovzniknuté náboženstvo – kresťanstvo a svet prichádzajúcich germánskych a slovanských kmeňov.

Jedným z odborníkov, ktorý sa tiež snaží uvedené predstavy vyvracať, je aj český historik, špecialista na neskorý stredovek Martin Nodl. Zaoberá sa najmä obdobím vlády Karola IV. a jeho syna Václava IV. Hlavnými témami, ktorým sa niekoľko rokov venuje a neustále sa k nim vracia, sú: detstvo, manželstvo, prejavy nacionalizmu v 14. a 15. storočí a najmä otázky mentality stredovekých ľudí. Čitateľa sa mohli s jeho poznatkami stretnúť v mnohých odborných článkoch i v knihách *Tri studie o době Karla IV.* (2006) a *Dekret Kutnohorský* (2010).

Na sklonku minulého roku vyšla M. Nodlovi nová kniha s trochu provokatívnym názvom *Středověk v nás*. Impulzom k napísaniu uvedeného diela bola nielen snaha autora ukázať, že stredovek nie je len plný barbarského násilia, ľahostajnosti a temnoty, ale predovšetkým túžba autora priblížiť čitateľom, že naša súčasná sociálna realita nie je až taká „moderná“, resp. neprináša nové problémy, ako sa domnievame, ale v podstate mnohé javy, ktoré riešime a vnímame ako dôsledok našej modernej spoločnosti, trápili aj našich predkov v stredoveku a hľadali spôsob, ako ich napraviť. Zároveň chce autor ukázať, ako hlboko v nás je stredovek ukrytý. Avšak vzápätí upozorňuje, ako sa mnohé spomínané javy vinú ľudskou históriou ešte dlhšie, pričom len stredoveké obdobie nám vďaka prameňom umožňuje sledovať zákutia ľudskej duše a ľudské správanie v ich mnohorakej pestrosti. Uvedený zámer ovplyvnil výber tematických okruhov, ktoré sú v knihe v jednotlivých kapitolách rozpracované: detstvo, starnutie, manželstvo, riešenie starostlivosti o chorých, dane a úroky, premenlivosť postavenia víťazov a porazených z pohľadu dlhšej časovej perspektívy, formovanie nacionalizmu v neskorom stredoveku, pokus o riadenie ekonomiky alkoholu, fantastické príbehy – rozprávky a strach z diabla a smrti, čiže témy, ktorým sa autor dlhodobo venuje. Od predchádzajúcich kníh sa odlišuje iným uchopením písania textu. Texty v knihe nepatria medzi odborné, ale skôr medzi esejistické, ktoré sú napísané pútavým jazykom.

Martin Nodl sa v knihe zameral výlučne na témy, ktoré sa nás dotýkajú dodnes. Čitateľom veľmi presvedčivo poukazuje na podobnosti i odlišnosti našej súčasnosti so stredovekým svetom. Jednotlivé kapitoly sú síce pôvodne koncipované ako samostatné štúdie, ale sú prepojené niekoľkými spoločnými črtami, ktoré dotvárajú pozoruhodnú a inšpiratívnu monografiu. Vo všetkých štúdiách sa vynára ich spoločná téma dotýkajúca sa štúdia mentality stredovekého človeka. Nodl sa zameral predovšetkým na oblasti, v ktorých sa mentalita napriek času, ktorý nás delí od stredoveku, výrazne nemenila, ako je napr. vzťah rodičov k deťom, vzťahy medzi manželmi či partnermi alebo v starostlivosti o starších, alebo v prípade ochorenia nás, či našich najbližších. Stále rovnako sa bojíme o deti, rovnako nás trápi ekonomické zabezpečenie rodiny, spoločnosť

ako celok hľadá neustále spôsoby ako sa postarať o starších ľudí a nevládných, či ako regulovať trh s alkoholom. Zároveň sa v kapitolách objavujú aj upozornenia na oblasti, v ktorých je už naša mentálna výbava odlišná od stredovekej. Naše uvažovanie sa výrazne zmenilo podľa M. Nodla vo vzťahu k starnutiu i k chudobným a vysvetľuje to takto: v dnešnej dobe prevláda sociálna apatia, ktorá je podmienená oddelením vlastného *ja* od okolia, čo bolo v stredoveku čosi nemysliteľné a prejavuje sa odosobením sa od smrti, atomizáciou ľudského života a sťahovaním sa do súkromných, úzkych rodinných väzieb. Zároveň upozorňuje, že v stredoveku bolo prirodzené nielen prijímanie, ale aj obdarovávanie. Súčasťou takmer všetkých neskorostredovekých testamentov bola i podpora chudobných a starých ľudí. Dnes sa starnutiu vyhýbame a možno o pár rokov sa bude podľa autora písať o absencii staroby ako svojbýtnej kategórie ľudského života.

Ďalšia oblasť, v ktorej nastali výrazné zmeny, je vnímanie strachu a diabla. Strach stredovekého človeka nebol podľa M. Nodla ničím neuchopiteľným, nepomenovaným alebo iracionálnym. Stredoveký človek vnímal prostredie, v ktorom žil, ako Božie dielo trvajúce od Stvorenia do Posledného súdu podľa vopred stanovených božských pravidiel. Súčasťou jeho sveta bol diabol, ktorému pripisovaná moc od raného stredoveku po záver 15. storočia len rástla. Všetko spolu dotváralo mentálnu výbavu stredovekého človeka, ktorý sa musel naučiť žiť so všetkými týmito hrozbami. V súčasnosti už väčšina ľudí podobný strach nezažíva. Prešli sme „odkúzením sveta“ v čase osvietenstva, mnohé javy – najmä prírodné katastrofy či epidémie si vieme vysvetliť. Avšak aj napriek tomu u niektorých ľudí stále strach z diabla a nadprirodzena pretrváva.

Martin Nodl rád vo svojich prácach polemizuje so zabehnutými názormi a často sa snaží ukázať skúmaný problém z iného uhla. V recenzovanej knihe znovu otvoril otázku detí ako malých dospelých v stredoveku. V prvej podkapitole zhrnul doterajšie poznatky k postaveniu detí a ideí detstva v stredoveku. Jednoznačne zastáva názor, že stredovekí ľudia mali svoje špecifické vnímanie detstva a tiež mali k deťom vrúcny a silný emocionálny vzťah. Uvedené úvahy boli hlavnou témou mnohých prác, ktoré reagovali na tézy vzniknuté po objavení knihy Phillipa Ariesa (*L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, 1960) a niektorých ďalších autorov, ktorí opísali detstvo v stredoveku vo veľmi čiernych farbách. Upozornil ale znovu na tézu detí ako malých dospelých, ktorá má podľa jeho názoru opodstatnenie predovšetkým v najvyšších vrstvách stredovekej spoločnosti. Značný vplyv na vnímanie statusu niektorých detí ako malých dospelých majú podľa M. Nodla i mnohé hagiografické legendy, v ktorých sa rozvíjalo ustálené rozprávanie (*topos*) o malých deťoch s vlastnosťami dospelých. Inšpiráciou pre mnohé *topoi* bolo Lukášovo evanjelium, najmä jeho rozprávanie o návšteve 12-ročného Ježiša v chráme, kde Ježiš debatoval s učencami a oni s údivom počúvali jeho odpovede. K deťom svätcom pridáva M. Nodl aj deti z panovníckych a aristokratických rodín, ktoré boli často ochudobnené o bezstarostné hry a museli sa podriaďovať rodovým prioritám alebo zámerom rodičov, a tak sa veľmi skoro prispôbovať svetu dospelých.

Inou oblasťou, v ktorej sa premietajú podobné sociálne prejavy ako v stredoveku, je manželstvo. Väčšina ľudí si spája tradičné uzavretie manželstva s kostolom a tomuto aktu prisudzujú dlhú tradíciu spájanú s kresťanstvom. Svetské uzatváranie manželstva pripisujú ľudia skôr modernej spoločnosti. Skutočnosť je však taká, že cesta k uzatváraniu sobáša v kostole a k manželskej sviatosti bola značne dlhá a samotná cirkev si pre tento akt hľadala spôsob niekoľko storočí. Čitatelia sa o sobášoch a ich ceste pod dohľad cirkvi dočítajú v prvej časti kapitoly *Manželská svoboda*. Uzatváranie manželstva pod dohľadom cirkvi sa presadzuje až na prelome 12. a 13. storočia. K úplnému presadeniu dochádza až v období protestantskej i katolíckej reformy v 16. storočí. Napriek tomu, že sa cirkev snažila dostať sobáš pod svoju správu, pri uzatváraní manželstva vždy zdôrazňovala slobodnú vôľu nevesty a ženicha bez obmedzenia rodičov alebo širšej rodiny. To sa však dostávalo do konfliktu s miestnymi svetskými zvyklosťami predovšetkým vo vyšších vrstvách stredovekej spoločnosti, napr. u aristokracie alebo bohatých mešťanov, ktorí vyžadovali

k sobášu súhlas rodiny, v opačnom prípade mohli byť deti zbavené dedičstva. Iná situácia bola v nižších vrstvách stredovekej spoločnosti. Tu cirkev ťažko presadzovala uzatváranie sobášov pod dohľadom cirkvi až do reformácie. Výrazne narazila na zvyklosti laickej kultúry, ktorá naďalej uprednostňovala uzavretie manželstva podľa starších tradícií bez dohľadu cirkvi, ktoré historici nazývajú tzv. tajné manželstvá. Nodl v knihe upozorňuje, že od čias reformácie práve v nových reformovaných cirkvách – v luteránskej a kalvínskej, dochádza k zintenzívneniu disciplinačných tendencií v každodennom živote obyvateľstva. To znamená, že dochádza k zintenzívneniu snahy cirkvi a neskôr štátu ovplyvňovať život jeho obyvateľov od narodenia až po smrť, vrátane práva rozhodovať o uzatváraní manželstiev medzi poddanými, ktoré boli v prípade porušenia nariadenia sankcionované. Na disciplinačné snahy neskôr nadväzoval osvietenský štát, ktorý napr. rozšíril svoje pôsobenie prostredníctvom povinného školského vzdelávania. Pokračuje v nej i súčasný moderný štát, najmä ak ho riadia etaticky zamerané politické strany. V súčasných zmenách v otázke uzatvárania partnerských vzťahov medzi mužom a ženou vidí M. Nodl istý odpor voči štátom zavedenému dohľadu na začiatok a koniec manželstva, ktorý je podľa jeho názoru istým pokračovaním z čias neskorého stredoveku.

Aj keď sa v českej a slovenskej historiografii venovali téme detí a manželstva viacerí bádatelia, stále chýba súborná monografia k danej téme. Texty k problematike postavenia detí, žien a k otázkam manželstva sa objavovali len ako čiastkové kapitoly väčších monografií, prípadne ako samostatné články a boli väčšinou zamerané na úzke časové obdobie a konkrétnu spoločenskú vrstvu. V porovnaní s niektorými doteraz existujúcimi štúdiami sa kniha M. Nodla, resp. jej kapitoly venované deťom a manželstvu podstatne líšia. Autor vždy sledoval rozdielnosť prejavov v sledovanej téme v rámci jednotlivých spoločenských vrstiev. Tým jeho text nevytváral akoby jeden generalizovaný pohľad na sledované fenomény počas stredoveku. Zároveň sa čitateľom snažil predstaviť i zmeny, ku ktorým v priebehu vývoja stredoveku dochádzalo. Čítajúci tak neziskava obraz nemennosti stredoveku, v ktorom zmeny nastupujú len výnimočne, ale môže si uvedomiť i jeho dynamiku.

Nemenej zaujímavé sú kapitoly dotýkajúce sa niektorých aspektov ekonomického fungovania stredovekej spoločnosti, ako sú napr. dane. Nodl sa zamerával na daňovú povinnosť svetskej vrchnosti. Ukázal, že aj v tejto oblasti existovala v stredoveku značná rôznorodosť v daňovom zaťažení mestského a vidieckeho obyvateľstva, či už v termínoch, alebo vo výške daní. Aký podiel dopadu mali dane na bežných ľuďoch, nie je možné jednoznačne zistiť, nakoľko historikom chýbajú presné informácie o výške bežných životných nákladov stredovekého mešťana či vidiečana. Niekoľko príkladov naznačuje, že daňové zaťaženie mešťanov, ktorí mali aspoň minimálny zdroj príjmov, nebolo veľmi vysoké. K povinným platbám stredovekého človeka patril cirkevný desiatok – 10 % z úrody alebo remeselnej výroby, ktorému sa však M. Nodl nevenoval. Pre mnohých ľudí predstavoval desiatok zrejme nákladnú položku, voči ktorej sa neraz bránili.

Zaujímavou kapitolou, opäť s presahom i do súčasnosti (a v mnohých krajinách, vrátane Slovenska, veľmi aktuálna téma), je *Vítězové a poražení v Kutné Hoře*. Nodl v nej čitateľov oboznamuje nielen o premenlivosti víťazov a porazených, ale aj o dôležitosti kolektívnej pamäti a jej neustálej potrebe ju pestovať, pretože o dejinných súdoch rozhoduje pamäť. V banickom mestečku Kutná Hora síce ide len o lokálny príbeh pôvodných mešťanov – starých baníkov a nových mešťanov – nových baníkov a ich meniacu sa ekonomickú prevahu, ktorá bola jednoznačne previazaná i s mocou. Aj v našom modernom svete sa však tiež neustále derie na povrch nutnosť ba až naliehavosť pestovania pamäti o smutných a tragických udalostiach totalitných systémov, ktoré sa prevalili Európou. V ich prípade, ak pamäť zlyhá, môže to mať fatálne dôsledky nielen pre našu súčasnosť, ale najmä budúcnosť.

Martin Nodl dokázal v knihe výstižne premostiť problémy, ktoré nás rovnako trápia ako stredovekých ľudí. Uvedená schopnosť uchopiť skúmané témy a zrozumiteľne ich podať i súčasníkom

vyplýva z jeho hlbkej znalosti príslušných písomných prameňov, ale i znalosti rozsiahlej literatúry k danej téme, s ktorou sa čitateľ môže oboznámiť v poznámkovom aparáte na konci knihy. Vďaka tomu dokáže vysvetliť jednotlivé vrstvy skúmaného problému a čitateľ sa nemusí obávať neporozumeniu sledovaných otázok.

Z jednotlivých tém, ktoré M. Nodl rozpracoval, vyplýva aj ďalšie poznanie. Ukazuje sa, že „temný a barbarický“ stredovek mal viac porozumenia pre ľudskú individualitu a dokázal sa lepšie prispôbiť individuálnym potrebám ľudí. Postupne, najmä pod vplyvom disciplinačných snáh cirkví a neskôr štátu, sa pochopenie pre individualitu ľudí vytratilo. Súčasný návrat a podpora diverzity a inklúzie sú len jedným z návratov k mentálnemu svetu stredoveku, ktorý akceptoval výnimočnosť ľudských životov, čo však my chápeme ako náš moderný vklad pre lepšie fungovanie spoločnosti. Kniha tak ukazuje, že výsledky výskumu historikov môžu byť vhodnou inšpiráciou pre odborníkov, ktorí riešia fungovanie súčasnej modernej spoločnosti.

Hana Chorvátová

KISS, László. *A JÓ PALÓCOK ÉS TÓT ATYAFIAK ORVOSAI*. Budapest : Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2015. 168 s. Magyar tudománytörténeti szemle könyvtára 106. ISSN 1416-5368. ISBN 9786155365096.

Tematika dejín medicíny a zdravotníctva na našom dnešnom území v 18. a 19. storočí je v slovenskej historiografii stále sa rozvíjajúcim odborom, ktorému sa venuje len málo bádateľov. K najproduktívnejším a najvýznamnejším autorom v tejto oblasti patrí László Kiss, ktorý v desiatkach štúdií a článkov uverejnených v slovenských i maďarských periodikách premostuje a rozširuje výsledky slovenského i rozvinutejšieho maďarského výskumu. Je tiež spoluautorom a autorom viacerých monografií, z nich najvýznamnejšia vyšla v roku 2010 pod názvom *Az orvostudomány felvidéki történetéből* (Piliscsaba, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 392 s.). Vo veľkej miere prehľbuje a dopĺňa poznatky z oblasti dejín viacerých odborov medicíny a zdravotníctva na Slovensku predovšetkým v 18. a 19. storočí. Nemenej závažná je jeho editorská práca na rukopise návrhu reformy verejného zdravotníctva z roku 1865, ktorý vypracovali poprední lekári z poverenia putovnej schôdze uhorských lekárov a prírodovedcov. Konečnú podobu mu dal oravský župný lekár Karol Weszelovszký (1818 – 1892). Úvodná štúdia diela (*A reform égető szűksége*. Pozsony : Madach-Posonium, 2013, 142 s.) na pozadí širších kontextov odhaľuje okolnosti vzniku návrhu a približuje život a dielo K. Weszelovszkého.

Vo svojej najnovšej knižnej práci L. Kiss sústredil 25 životopisných medailónov, prostredníctvom ktorých približuje život, dielo i každodenné zápasy stoličných lekárov v druhej polovici 18. a prvej polovici 19. storočia. Toto obdobie je v dejinách medicíny a zdravotníctva mimoriadne závažné nielen z hľadiska významných objavov a pokroku v liečiteľskej teórii a praxi, ale aj z hľadiska formovania sa základov štátom riadenej starostlivosti o zdravie obyvateľov krajiny, teda verejného zdravotníctva. Dôležitým výkonným článkom v štruktúre štátom usmerňovaného zdravotníctva boli stoliční lekári, tzv. fyzikusi, ktorých podľa nariadenia Márie Terézie z roku 1752 boli stoličné správy povinné zamestnávať. Biografie stoličných lekárov nám tak osvetlia aj ich postupne sa rozširujúce povinnosti, medzi ktoré nepatrilo len bezplatné liečenie chudobných v regióne, ale celý rad ďalších úloh. Ako napovedá názov monografie, ktorý parafrázuje najznámejšie diela najprekladanejšieho maďarského spisovateľa Kolomana Mikszátha, životné osudy i diela